

Долгополов Олексій Сергійович

УДК: 343.102

прокурор Ленінського району м. Запоріжжя

Мала Ольга Романівна

старший помічник прокурора Ленінського району м. Запоріжжя,
здобувач кафедри теорії прокурорської
діяльності та кримінального процесу
Національної академії прокуратури України

ОСОБЛИВОСТІ ПРОКУРОРСЬКО-ПРЕДСТАВНИЦЬКИХ ПРАВОВІДНОСИН НА СТАДІЇ ДОСУДОВОГО СЛІДСТВА

Статтю 41 Конституції України задекларовано, що кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності. Ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності. Право приватної власності є непорушним [1]. Згідно зі статтю 1 Першого протоколу до Конвенції ООН про захист прав людини та основних свобод, ратифікованою Верховною Радою України 17.07.97, кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений свого майна, інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом або загальними принципами міжнародного права [2].

Втілюючи викладені принципи, стаття 28 КПК передбачає можливість при провадженні в кримінальній справі пред'явити до обвинуваченого або до осіб, що несуть матеріальну відповідальність за дії обвинуваченого, цивільний позов, який розглядається судом разом з кримінальною справою [3].

Здійснюючи нагляд за додержанням законів органами дізнання і досудового слідства, направлених на відшкодування шкоди, заподіяної злочинами, прокурор не тільки забезпечує неухильне виконання вимог закону щодо забезпечення прав потерпілого і цивільного позивача, але й сам, у випадках, коли цього вимагає охорона інтересів держави, а також грома-

дян, які за станом здоров'я та з інших поважних причин не можуть захистити свої права, зобов'язаний, згідно з частиною другою статті 29 КПК України, безпосередньо пред'являти або підтримувати поданий потерпілим цивільний позов про відшкодування збитків, заподіяних злочином.

У зв'язку зі збільшенням злочинів проти власності серед інших видів злочинів останніми роками активізувалась позовна діяльність органів прокуратури у кримінальному процесі, що зумовило чимало спірних питань при застосуванні кримінально-процесуальних норм, що регулюють позовне провадження. Серед них проблеми визначення підстав для ініціювання прокурором порушення позовного провадження в кримінальному процесі, дискусійні питання з'ясування форми позовної заяви про відшкодування шкоди, завданої злочином, багато актуальних питань, які виникають під час провадження по цивільному позову в кримінальному процесі.

Суттєвий внесок у розробку теоретичних і практичних проблем, що виникають під час позовного провадження у кримінальному судочинстві, здійснений в роботах наступних науковців-фахівців: Азарова В.А., Альперта С.А., Бауліна Ю.В., Гошовського М.І., Грошевого Ю.М., Зинатулліна З.З., Клименка Я., Коваленко Є.Г., Кучинської О.П., Маляренка В.Т., Никоненка М.Я., Никуліна Е.С., Присяжнюка Т.М.,

Чельцова М.А., Циганюка Ю.В., Шадріна В.С. та інших.

В роботах вказаних авторів приділяється увага загальним положенням позовного провадження у кримінальному судочинстві, зокрема, в контексті прав потерпілого на відшкодування шкоди, завданої злочином, однак, майже не досліджені особливості позовної діяльності прокурора у кримінальному судочинстві.

Перевіряючи кримінальні справи, що знаходяться у провадженні слідчого, прокурор звертає увагу на своєчасність і результативність заходів, що вживаються до розкриття злочинів, якими заподіяно шкоду окремим громадянам або юридичним особам; повноту використання передбачених законом заходів до виявлення характеру і розміру цієї шкоди, а також до забезпечення її відшкодування.

У разі, якщо особою, яка вчинила злочин, не відшкодована спричинена шкода у добровільному порядку, найбільш ефективним правовим засобом для відновлення порушених прав та інтересів, відшкодування збитків є позов. Позовна заява може бути пред'явлена як в рамках кримінальної справи, так і в порядку цивільного судочинства. Взагалі інститут цивільного позову в кримінальному процесі – проблема багатоаспектна та не досить врегульована на законодавчому рівні.

Чинний кримінально-процесуальний закон не містить визначення цивільного позову в кримінальній справі. Практичний зміст та наукова цінність такого визначення полягає в усвідомленні меж використання позовної форми захисту порушених злочином суб'єктивних прав потерпілих осіб, відмінності даної форми захисту від інших, передбачених законодавством. Отже, потребує закріплення поняття цивільного позову у Кримінально-процесуальному кодексі України.

Зазвичай в літературі цивільний позов у кримінальному процесі визначається як вимога особи, якій злочином заподіяна матеріальна шкода, до обвинуваченого або осіб, які несуть матеріальну

відповідальність за дії обвинуваченого, про відшкодування матеріальної шкоди, спричиненої злочином, яка заявлена в рамках кримінальної справи та розглядається судом разом з кримінальною справою [4; 6]. В цілому можна погодитись з таким визначенням, однак, лише з урахуванням того, що суб'єктом пред'явлення позову може бути не лише особа, якій злочином заподіяна як матеріальна, так і моральна шкода, а й інші уповноважені особи.

Особливим суб'єктом, який має право заявляти позови вказаної категорії, є прокурор. З аналізу норм Закону України «Про прокуратуру», КПК України вбачається, що участь прокурора у провадженні за цивільним позовом у кримінальному процесі здійснюється у двох формах: пред'явлення позову в інтересах особи або підтримання позову, заявленого іншою особою. В обох випадках закон обумовлює його процесуальну діяльність у цьому напрямку охороною державних інтересів та прав деяких категорій громадян.

Цивільними позивачами у позовному провадженні за ініціативою прокурора є фізичні та юридичні особи, в інтересах яких був заявлений цивільний позов, але не прокурор. Саме зазначені особи є суб'єктами спірних матеріально-правових відносин, які потребують захисту свого суб'єктивного права, порушеного злочином, і лише на цих суб'єктів розповсюджуються матеріально-правові наслідки прийнятого судом рішення щодо позову прокурора.

Однак, прокурора не можна вважати і представником позивача, оскільки він пред'являє позов не за дорученням останнього та не пов'язаний з його волевиявленням. Як у разі пред'явлення позову, так і у разі підтримання заявленого іншою особою позову прокурор є органом, який здійснює нагляд за законністю.

У разі пред'явлення позову про відшкодування шкоди, завданої злочином, прокурором останній зобов'язаний забезпечити докази щодо підстав позову і розміру збитків.

Можна визначити наступні підстави для заявлення прокурором позову про відшкодування шкоди, завданої злочинцем:

- 1) факт вчинення злочину (порушена кримінальна справа);
- 2) наявність шкоди;
- 3) причинний зв'язок між злочинцем та шкодою;
- 4) порушення інтересів держави, а також громадян, які за станом здоров'я та з інших поважних причин не можуть захистити свої права.

Зміст шкоди як підстави заявлення цивільного позову в кримінальній справі є складним та об'ємним і включає в себе майнову шкоду (пряма безпосередня майнова шкода; неодержані внаслідок злочину доходи; витрати на відновлення здоров'я потерпілого; витрати на поховання потерпілого у разі його смерті та виплати на утримання непрацездатних членів його сім'ї; витрати, пов'язані з виплатою відшкодування шкоди, заподіяної злочинцем (регресні вимоги) та моральна шкода, заподіяна фізичним та юридичним особам.

Оскільки відповідно до чинного цивільного законодавства моральна шкода полягає у фізичному болю та стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я; у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з протиправною поведінкою щодо неї самої, членів її сім'ї чи близьких родичів; у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку зі знищенням чи пошкодженням майна; у приниженні честі, гідності, а також ділової репутації фізичної або юридичної особи, така шкода є оціночним поняттям, може бути оцінена лише тією особою, якій була спричинена [5]. Отже, органам прокуратури недоцільно пред'являти позовні заяви про відшкодування моральної шкоди, оскільки ґрунтуються вони, у першу чергу, на твердженнях потерпілої сторони.

Крім того, специфіка позовної діяльності органів прокуратури обумовлена наявністю підстав для представництва інтересів держави та громадян в суді.

У разі порушення в результаті злочинної діяльності інтересів держави прокурор повинен пред'явити позов в інтересах відповідного органу, якому завдано шкоду, якщо вказаним органом не пред'явлена позовна заява самостійно. У другому випадку прокурор повинен підтримувати такий позов в суді.

Також чинний кримінально-процесуальний кодекс містить вказівку на внесення позовів прокурором про стягнення коштів, витрачених закладом охорони здоров'я на стаціонарне лікування особи, потерпілої від злочину. Відповідно до ст.93-1 КПК України кошти, витрачені закладом охорони здоров'я на стаціонарне лікування особи, потерпілої від злочину, за винятком випадку завдання такої шкоди при перевищенні меж необхідної оборони або в стані сильного душевного хвилювання, що раптово виникло внаслідок протизаконного насильства чи тяжкої образи з боку потерпілого, стягуються судом при постановленні вироку за позовом закладу охорони здоров'я, органу Міністерства фінансів України або прокурора в порядку, передбаченому чинним кримінально-процесуальним законодавством [6].

Однак, слід зазначити, що можливість пред'явлення позову прокурора в інтересах органів державної влади, майнові права та інтереси яких порушені злочинцем, не позбавляє їх обов'язку дбати про відновлення вказаних прав та інтересів, відшкодування шкоди. Перекладання вказаного обов'язку на органи прокуратури може зумовити послаблення діяльності вказаних органів щодо захисту прав та інтересів держави, порушених злочинцем, а з іншої сторони – збільшити обов'язки прокурора, що може негативно впливати та здійснення інших функцій.

З урахуванням викладеного, вважаємо, що першочергова задача прокурора щодо охорони інтересу держави полягає не лише в тому, щоб пред'явити позов в інтересах органу державної влади, про відшкодування шкоди, завданої злочинцем, а й у тому, щоб вимагати від органів

державної влади самостійного пред'явлення відповідного позову. Не можна не врахувати той факт, що при внесенні позовів про стягнення шкоди, завданої злочином, не стягується державне мито, отже, органи державної влади не будуть нести додаткових витрат.

У зв'язку з вищевикладеним, вважаємо доцільним доповнити чинне законодавство нормами, направленими на активізацію діяльності підприємств, установ, організацій, направлених на вжиття заходів щодо стягнення шкоди, завданої злочином інтересам держави.

Щодо пред'явлення позову про відшкодування шкоди, завданої злочином, в інтересах фізичної особи, то на практиці виникають труднощі при визначенні причин, за яких особа самостійно не має можливості пред'явити позов та захистити свої інтереси в суді.

Так, стаття 36-1 Закону України «Про прокуратуру» передбачає, що підставою представництва у суді інтересів громадянина є його неспроможність через фізичний чи матеріальний стан, похилий вік або з інших поважних причин самостійно захистити свої порушені чи оспорювані права або реалізувати процесуальні повноваження [7].

Аналіз положень наказу Генерального прокурора України №6-гн від 26.11.06 приводить до висновків, що прокурори зобов'язані представляти в суді інтереси неповнолітніх, інвалідів, людей похилого віку, осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи.

Однак, у кожній конкретній ситуації прокурор самостійно визначає підстави для представництва інтересів громадян, у зв'язку з чим не зазначені вище підстави може також визначити в якості поважних.

З урахуванням того, що в окремих міжнародних документах звертається увага на ролі прокурорів у додержанні прав потерпілих при реалізації кримінального судочинства, позовна діяльність органів прокуратури у сфері відшкодування шкоди, завданої злочином, є ефективним заходом щодо поновлення порушених прав і свобод людини і громадянина. Вказаний напрям прокурорської діяльності відповідає європейським стандартам прокурорської діяльності, однак, не досить врегульований на теперішній час на законодавчому рівні та потребує вдосконалення.

Література:

1. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради. – 1996. - № 30. – ст. 141.
2. http://www.un.org/russian/document/declarat/vienna_declaration.htm.
3. Кримінально-процесуальний кодекс України // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1961. - №2. - ст.15 (із наступними змінами і доповненнями).
4. Гуреев П.П. Гражданский иск в советском уголовном процессе / Гуреев П.П. – М.: Гос. Издательство юридической литературы, 1961. – 95 с.
5. Цивільний кодекс України // Офіційний вісник України. - 2003. - №11. - ст. 461.
6. Кримінально-процесуальний кодекс України // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1961. - №2. - ст.15 (із наступними змінами і доповненнями).
7. Закон України «Про прокуратуру» від 5 листопада 1991 р. // Відомості Верховної Ради України - 1991. - №53 - ст.793 (із наступними змінами і доповненнями).